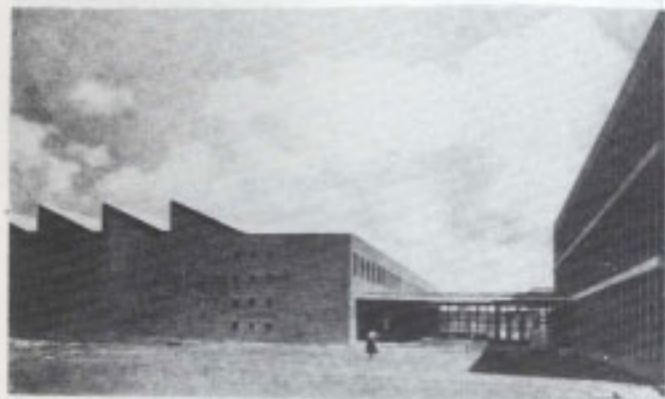

18. Víztoronymakett (Callmeyer Ferenc)

19. Vas- és Alumíniumkutató Intézet (Lauber-Szendrői, 1953)

nády György polgármestersége idején épült marosvásárhelyi gázgyár épületeit mutatja be. Ez idő tájt működött itt városi mérnök-ként Radó Sándor, akinek számos épületet köszönhet a város: az 1913-ban készült (és 1944-ben a németek által felrobbantott) vízmű turbinaházát is, amely a századforduló – ipari építészet terén is érvényesülő – esztétikai igényességét illusztrálja. Györgyi Dénes hagyatékában található nagyméretű fotónk az Elektromos Művek Nyugdíjintézetének bérháza mellett álló elektromos központ épületéről készült az építkezés befejezésekor (tervezők: Györgyi Dénes és Román Ernő). A Seidner-hagyaték (Seidner Zoltán a Tér és Forma című, Bierbauer Virgil által szerkesztett modern építészeti folyóirat fényképésze) üvegnegatívjai közül egy Gregersen Hugó gyártervét ábrázolja, mely egy nagy üzemcsarnok és egy toronyirodaház izgalmas összekapcsolása; egy másik negatív pedig a Weiss Manfréd gyár kiállítási épületét mutatja be, melynek architektúrája a gyárépítészet új formavilágára utal. Rimanóczy Gyula hagyatékában található az a két eredeti kisméretű fénykép, amely az általa Králik Lászlóval és Szabó Lajossal tervezett és 1935-ben épült székesfehérvári vágóhíd a „műfajhoz” képest elütően elegáns épületét idézi. 1993-ban került a múzeumba Bierbauer (Borbíró) Virgil hagyatéka, melynek érdekes és fontos része a Kelenföldi Elektromos Központ néhány fényképe (1934). A Ganz-MÁVAG főépületének makettje (1950) vérbeli szocreál mű. Érezni a kor „levegőjét” Worák Endre sopronhorpácsi magtárán (1953), Juhász Jenő répmagtártervén (1951) és Callmeyer Ferenc víztoronymakettjén is. Mégis, az 1950-es években az ipari építészet területén kevésbé volt megkötve az építészek keze. Példázza ezt Lauber László és Szendrői Jenő Vas- és Alumíniumkutató Intézete (1953).

E rövid tallózásból is kitűnhet, hogy intézményünk feladatának tekinti az ipari építészet emlékeinek, építészetünk szerves és nem elhanyagolható részének gyűjtését.

Hadik András

AZ ELŐZMÉNY

A Balatoni Intéző Bizottság, ill. Tihany Község Tanácsa megrendelésére a tihanyi apátság (templom és az egykori kolostor, majd múzeum, ill. plébánia és plébánosi lakás) közvetlen környezetét bazaltkővel szándékozik lefedni, ezért a VÁTI keretén belül Sedlmayr Jánosné koncepcióos programtervet készített. Ennek során felmerült a lehetősége, hogy a lefedendő, ill. a parkosított terület közös határa essék egybe a középkori vár nyomvonalával. A terv szerint az összefüggő kőburkolat a csapadékvíz elvezetése és a portalanítás szempontjából egyaránt kedvező lenne, valamint látványként is több információt nyújtana az eddig csak irodalomból ismert várról.

A kiviteli terv elkészítésére a veszprémi AGROBER (Gózon Imréné) kapott megbízást. Ezt követően az Országos Műemléki Felügyelőség kikötötte, hogy a tervezést megelőzően régészeti kutatást kell végezni a várfal nyomvonalának hiteles megállapítására. Az MTA Régészeti Ásatási Bizottságához 1982. IV. 9-én benyújtott kutatási kérelmet engedélyezték, és a feltárást a Bakonyi Múzeum részéről alulírott Kralovánszky Alán végezte 1982. IV. 13–1982. V. 28. között Bernard Golden közreműködésével. A kutatás anyagi fedezetét – 120 000 Ft – a BIB, ill. a tihanyi tanács biztosította.

A KUTATÁS

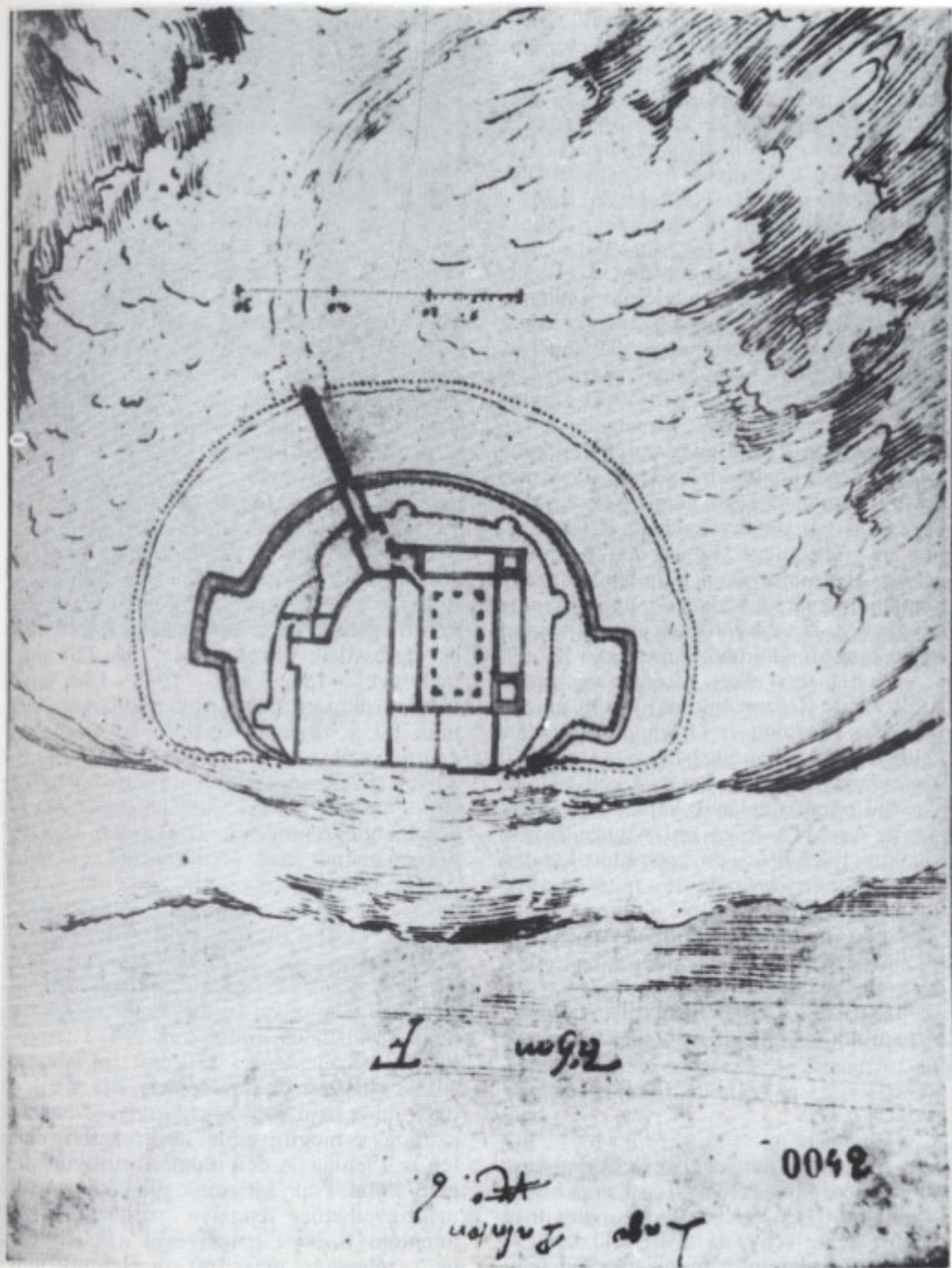
A feltárást kutató-szelvényekkel végeztük, összesen hat szelvényt ástunk; az északi oldalon (I–IV. szelvények), a nyugati oldalon (V. szelvény) és a déli oldalon (VI. szelvény), valamint a monostor épületegységének nyugati oldalán lévő három bejáratánál.

A kutató-szelvényeket a mágneses É–D-i vonalra szerkesztett koordinátahálózat alapján rögzítettük. A koordináta „0” pontja a Visszhang utcában fekszik, és keleti, ill. déli irányban méterben kifejezett növekvő számsorral rendelkezik. (Az apátsági templom és a kolostor találkozási pontja délnyugaton K 142; D 205). A szinteket a templom nyugati falán beépített szintezett falicsap ± pontjától mértük.

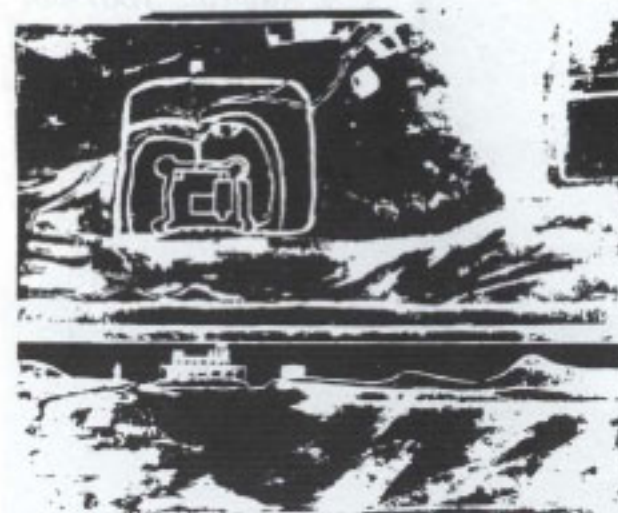
Minden szelvényben a szűztalajig hatoltunk le, azaz az agyagig, a mészsizapig vagy a mészkőig. Az északi oldalon – lényegileg a templom K–Ny irányú főtenge-lyével párhuzamosan, észak felé mintegy 6 m-re – egy betemetett mesterséges árok volt megállapítható, amely kelet felé lejtett és szélesedett. (Szélessége: 190–220 cm, mélysége: –153, –156, –194, –194 cm). Ugyancsak egy betemetett védőárkot tártunk fel a nyugati oldalon is. Tengelye nem egyezik meg a templom É–D-i tengelyével. (Szélessége 400 cm; mélysége –445 cm – nyilván dél felé kell lejtene.) A vár kőfalából északon csak az alapozás legalsó kőszora maradt meg. Nyomvonala csaknem párhuzamos a templom K–Ny-i tengelyével, ill. a fentebb említett árokéval. (Szélessége: 120–130 cm; mélysége: –179, –180 cm).

A vár kőfala a nyugati oldalon részben kitermelt állapotban került elő. E falszakasz nem párhuzamos a templom É–D-i tengelyével. (Szélessége: 130 cm; mélysége: –190, –470 cm). Az alapozás alja statikai okok miatt nem volt megállapítható, csupán az, hogy a megfigyeltnél alacsonyabb szinten kell lennie. A déli oldalon valószínűsíthető kőfal csak kitermelt állapotban volt megfigyelhető. Tengelye párhuzamos a templom K–Ny-i tengelyével. (Feltételezhető szélessége: max. 160 cm. Rekonstruált alapozási mélysége: –400 cm körül lehet.)

* Dr. Kralovánszky Alán, a Magyar Nemzeti Múzeum 1993-ban elhunyt főigazgatója hagyatékából.

1. A tihanyi vár, Giulio Turco alaprajza, ill. terve 1569-ből

2. Leuckharden alaprajza 1651-ből

3. Leuckharden térképe a tihanyi vár alaprajzával, 1651 körül

A várfalak mindegyike a mészkő szikla-perem külső szélére épült, a statikailag biztos mészkősziklára, vagy az azt fedő kiegészítő mészsizapra, ill. helyenként kovára alapozottan. Ugyancsak mészkősziklára alapozták a templom délnyugati tornyának nyugati homlokzati falát is. A várfalak külső oldalán: északon, nyugaton és délen egyaránt meredek lejtésű volt a domboldal.

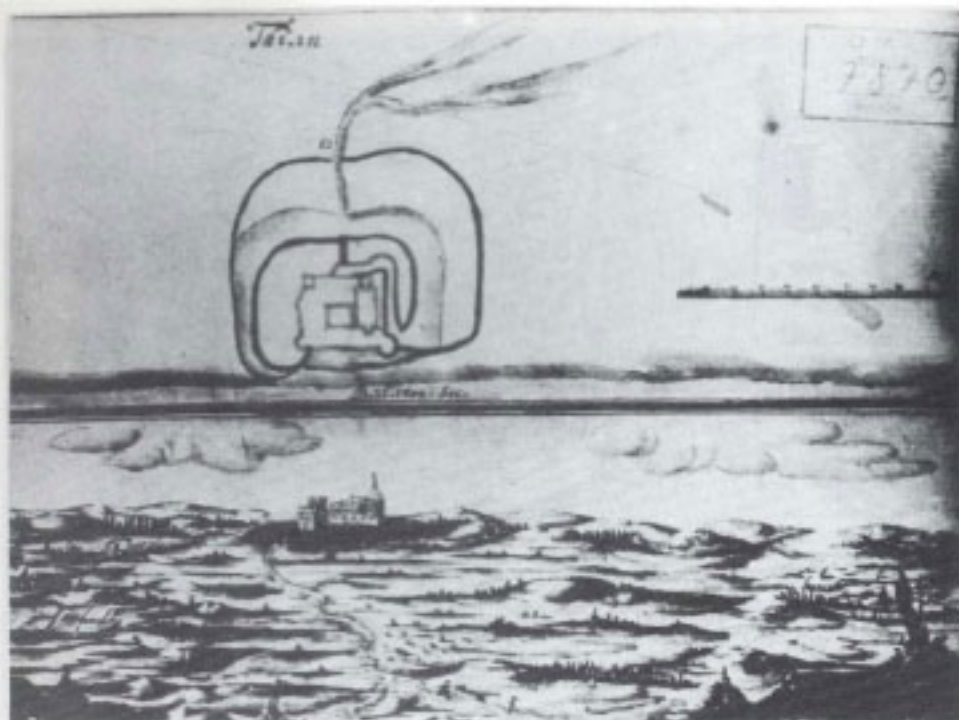
A várfalakon kívül eső terület mindenütt laza szerkezetű, humuszos feltöltés, kevés keverék anyaggal tarkítva (állatsont, embercsont, kerámia, különböző nagyságú törtekövek és azok szilánkjai). Ugyanez volt megfigyelhető a várfalon belüli területen is a mesterséges árok és a várfal, ill. az árok és az apátsági épület közötti sávban, kivéve északon, ahol agyag van.

A kutatott területen több vízcső húzódik a járószint alatt (a IV. szelvényben –26, –40, –90 cm mélyen, az V. szelvényben –90 cm, a VI. szelvényben –70 cm). Vannak elektromos kábelek is (a II. szelvényben –60, a III. szelvényben –60, az V. szelvényben –70, a VI. szelvényben –60, ill. –70 cm mélyen). Az V. szelvényben levő vízcső rossz műszaki állapota miatt négy helyen

tört ki a víz. Az elektromos kábelek, betoncsöves csatornák műszaki állapota kielégítő.

A jelenlegi járószint sóderrel fedett, átlagos vastagsága 10–15 cm. A járószint (sóderez út és a zöldterület) a templom északi oldalán északkelet felé lejt –30 cm-től –101 cm-ig. A nyugati oldalon pedig a templomtól dél felé lejt. Így a templomnál –31 cm, a plébánia bejáratánál –75 cm, a múzeum bejáratánál –139 cm, a múzeum déli falsíkjánál –226 cm, a déli támfalnál pedig –301 cm.

A templom nyugati főbejárata jelenleg 5 lépcsőfokkal rendelkezik. Alatta betemetett lépcsőfok nincs. Az ötödik (a legalsó) lépcsőfok alja –39 cm mélyen fekszik, alatta 22 cm vastag az alapozás tört kövekből, amely alatt már a mészkőszikla van. A plébánia nyugati bejárata jelenleg egyetlen lépcsőfokkal bír, ma csak a küszöbke legeteje látszik. Alatta eredeti másik lépcsőfokot találtunk, amelynek alapozási alja –102 cm. 10 cm vastag téglás alapozással nyugszik a mészkősziklán. A múzeum nyugati bejárata jelenleg négy lépcsőfokos. Alapozási alja –147 cm mélyen van.

4. Alaprajz, 1667-ből

5. A tihanyi apátság látképe a XIX. század közepén

KÖVETKEZTETÉSEK

Az apátsághoz tartozó terület édesvízi kemény mészkősziklából álló tömbön helyezkedik el, amelynek felületéből kis, csúcsos sziklakúpok emelkednek ki. E mészkő sziklatömbön és közvetlen környezetében az egykori gejzírek kitöréséből eredő igen pu-

ha mészszipréteg húzódik, valamint helyenként (foltokban) palás-kovás réteg. Az utóbbiak között forrásvízjáratok, repedések, üregek figyelhetők meg. A kőzetrétegek felett helyenként agyagréteg, ill. kvarcitos, kavicsos humusz található. Ebbe a rétegbe ásták egykor a mesterséges árkot és helyenként a cölöpsort. Erre a rétegre épült a

6. Az apátság 1982-ben

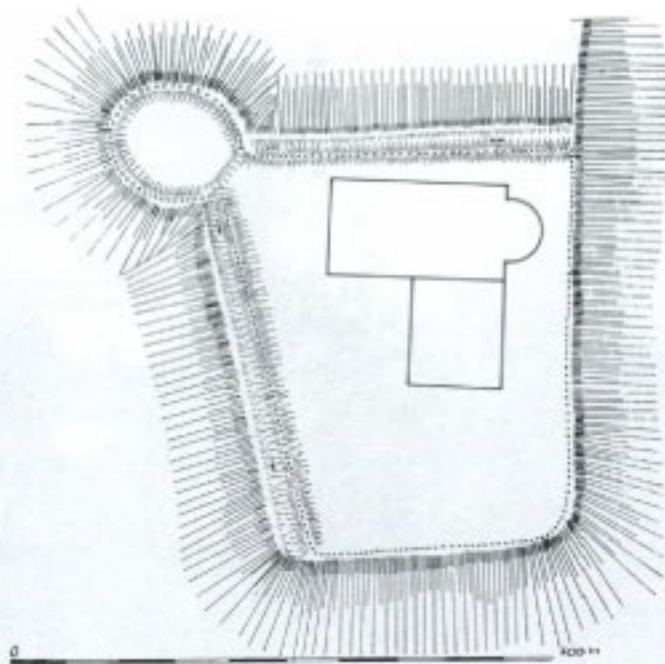
7. A tihanyi apátság képe a Belső-tó felől

templom, a kolostor és a várfal. Ha ez volt megállapítható nyugaton és délen, akkor jogosan feltételezhető, hogy hasonló lehet a helyzet északon is (itt a faltól mintegy 4 m-re agyag volt megfigyelhető, kiemelkedő kis sziklakúpokkal), valamint keleten is. A várfalat északon, nyugaton és délen egyaránt a sziklaperem közelében építették fel: tehát ismerték a talajviszonyokat. E megismerésüket az is segíthette, hogy (a ma is jól láthatóan) a járszint fölé emelkedő sziklakúpokon túl néhány lépésnyire hirtelen lejtésű, meredek domboldal következik. (Ahogy ezt a kutatás észak felől is kimutatta.)

Ezek alapján megállapítható, hogy a középkori monostoregyüttes nem egy földnyelv végén, hanem egy kiemelkedő sziklán helyezkedett el, amelynek platója vagy eredetileg is északról dél felé lejtett, vagy pedig ilyené alakították ki.

A kerámialeletek alapján a legkorábbi élet nyoma a XI. századból mutatható ki. Ez összhangban áll a monostor 1055. évi alapításával, és azt jelenti, hogy a monostort lakatlan területre telepítették. Északi és nyugati oldalán (valószínűleg délen is) mesterséges árok vette körül, amely a kerámialeletek alapján a XII. században már létezett. Az eróziós rombolás miatt a keleti oldalon ezt sem bizonyítani, sem kizárni nem lehetséges. Az árok rendeltetése, a védelmen kívül, a csapadékvíz elvezetése is volt.

Az árokból, sáncból és az utóbbin valószínűsíthető sövényből álló védmű északon kb. 3–4 m széles, és 3–5 m magas; nyugaton pedig 4–5 m széles, és kb. 10 m magas lehetett. Ez a vár eddig ismeretlen volt. Valószínűleg ezzel hozható összefüggésbe az 1300-ból, oklevélből ismert „castellanus”, aki a monostort körülvevő védmű, ill. a monostorhoz tartozó jobbágyfalvak várnagya lehetett. Az okleveles adatok alapján az 1550-es, esetleg nem sokkal később az 1560-as években merülhetett fel a gondolat és került kivitelezésre az a kővár, amely a megtalált kőfalakkal azonosítható. Ekkor kellett megszüntetni a korábbi – árokkal, sánccal készült – védművet, és helyette újat építettek, mintegy 5 m-rel kifelé, a korábbi sánccal párhuzamosan. Északon, nyugaton és délen ez nem mutatható ki. Az új védmű műszaki kivitele alacsony színvonalú. Kis tört kövekből épült gyenge mészhabarcással,

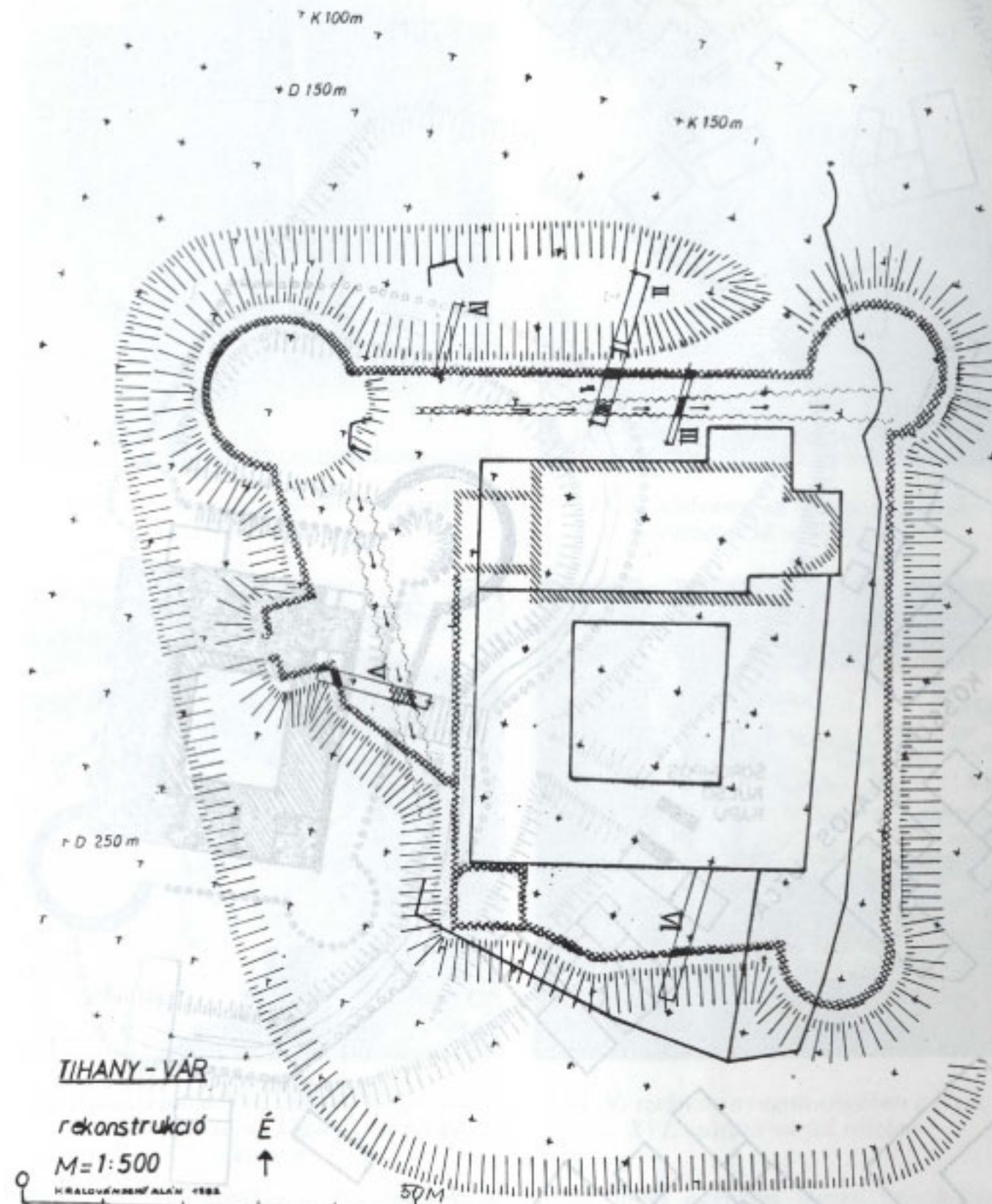
8. A tihanyi Szent Ányos-apátság és földvára (XI–XVI. század, Kralovánszky A. rekonstrukciója)

és falsíkja egyik oldalon sem függőleges. Gyenge megtartású.

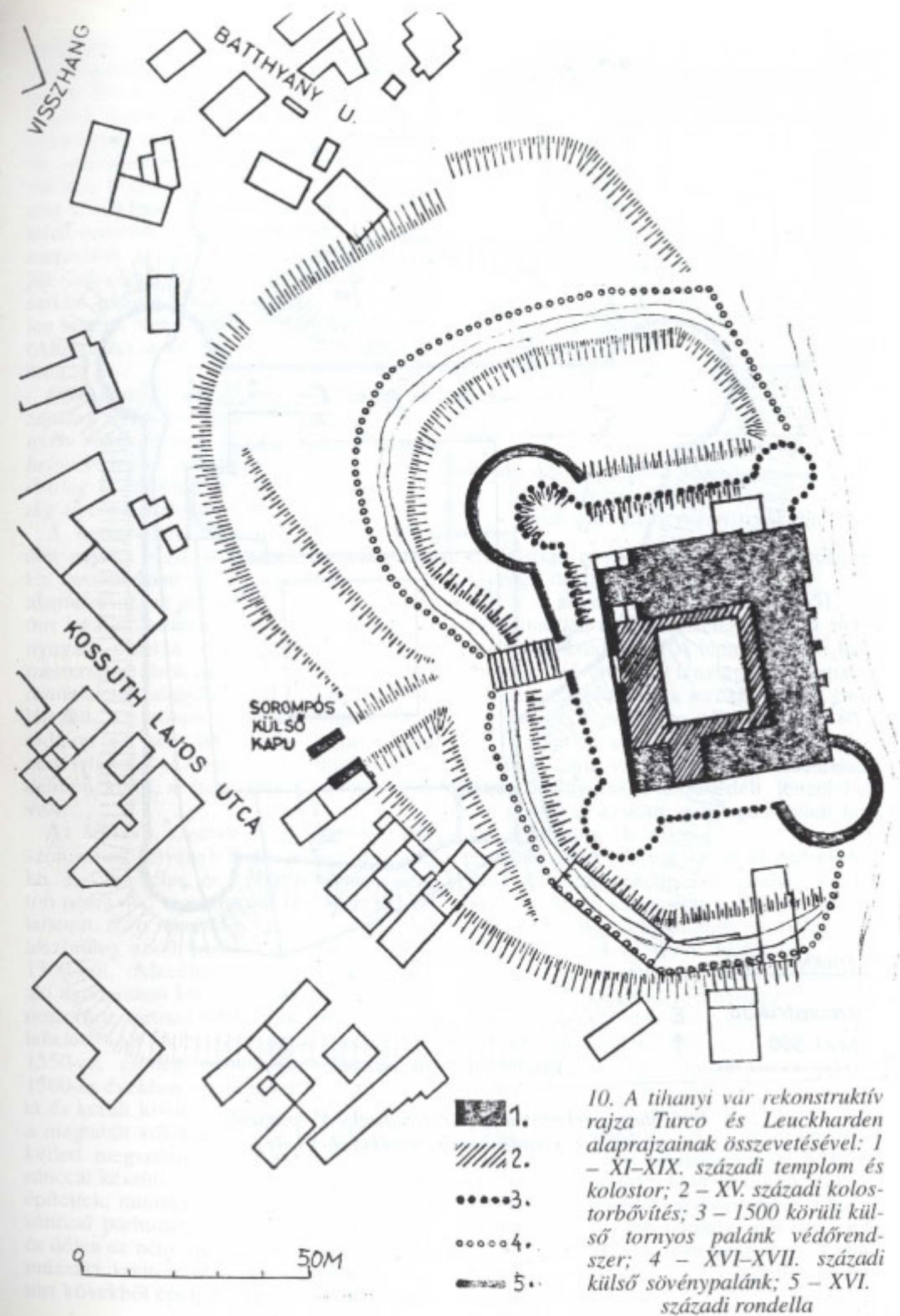
A vár alaprajza leginkább az 1651. évi Leuckharden-féle metszeten látható alaprajzhoz hasonlítható. A lépték nélküli hadmérnöki felvétel és a ténylegesen megtalált kőfalak alapján – ha a sarokbástyákat (rondellákat) is figyelembe vesszük – kb. 80 x 90 m kiterjedésűnek rekonstruálható a kőfallal készült vár. (Az egyenesen haladó várfalak távolsága észak–déli tengelyben kb. 65–70 m közötti, a nyugati–keleti tengelyben pedig kb. 60 m.)

A kör alakú bástyák közül az északkeleti és a délkeleti minden valószínűség szerint már korábban elpusztult az erózió következtében, vagy elbontották. A délnyugati viszont az újkori rézsű kialakítása során pusztulhatott el, míg az északnyugati (kb. 20 m átmérőjű) a gejzíres barlangot magába foglaló kiemelkedés külső kerületével azonos nyomvonalnak rekonstruálható, de valószínűsíthető maradvány itt nem került elő.

A kővárat a XVII. század végén kezdték elbontani. Végleges megszüntetésére 1719 után kerülhetett sor, az akkor kezdődő nagy építkezések következtében. A kerámialeletek szerint ekkor töltötték fel az északi és déli oldal egykori külső árkaival azonos alacsonyabb szintet a mai járszintre. A múlt század végén készült az a támfalnak nevezett keskeny fal, amelyet párhuzamosan a temető keleti ol-

9. A tihanyi rekonstruált (Kralovánszky A.) alaprajz az 1982. évi ásatási szelvényekkel (I–VI.-ig)

11. I. szelvény: Árpád-kori védőárok metszete

13. V. szelvény: az Árpád-kori árok metszete DK-ről ÉNy felé

12. I. szelvény: a XVI. századi várfa és az Árpád-kori várak közötti cölöplyuk metszete

14. V. szelvény nyugati végében a Ny-i, XVI. századi várfa részlete

dalával, azoktól mintegy 4 m-re emeltek. A XX. században az apátság területén (közvetlen környezetét is beleértve) közműveket helyeztek el (villany, közvilágítás, csatorna, telefon) mindegyik égtáj irányában.

JAVASLATOK

1. Újabb megfontolásra javasoljuk a városi jellegű, szürke színű és összefüggő fe-

lülete miatt egyaránt merev, stílusidegen bazaltburkolat elkészíttetését.

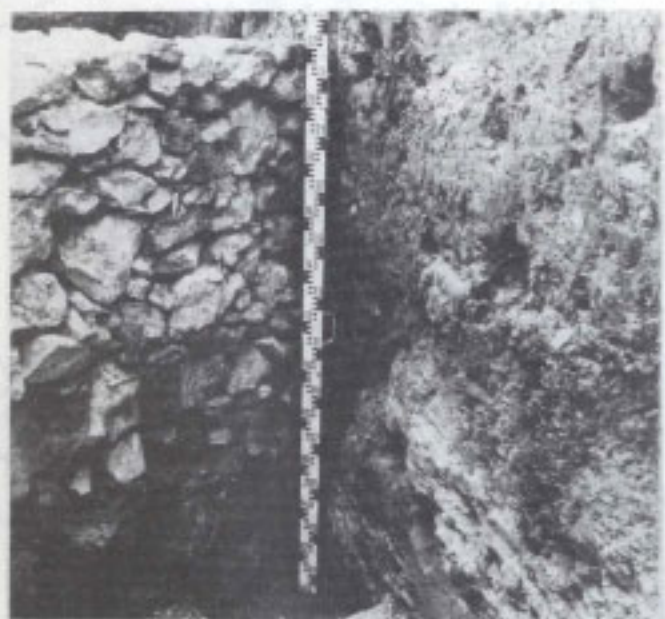
2. Minden körülmények között elengedhetetlenül szükséges a jelenlegi közművek nyomvonalának pontos meghatározása és műszaki állapotának megállapítása, mert bármilyen anyagú burkolat elkészítése után minden bekövetkező műszaki hiba helyének a megkeresése, kijavítása jelentős műszaki, műemlékvédelmi és pénzügyi nehézségeket fog okozni.

15. V. szelvény: keleti felében az Árpád-kori árok metszete

17. A plébánia Ny-i főbejáratának lépcső-alapozása a feltárt alsó lépcsőfokkal

16. V. szelvény: a XVI. századi Ny-i várfal részlete

3. A vár alaprajzának bemutatásánál nem javasoljuk a kitermelt falak felfalazását a járószintig vagy a fölé, sem a falak kiegészítését: egyrészt bizonytalan nyomvonaluk, másrészt mélységük miatt. Ez sok anyagot és munkát igényelne, nem is beszélve pénzügyi vonzatáról. Ha e munkát ennek ellenére is el akarják végezni – mintegy 150–200 folyóméter hosszan és min. 1,5 m szélességben, valamint min. 1–1,5 m mélységben – csakis régész felügyelete mellett folyhat a föld kitermelése. Célszerűbbnek látszik kertészeti eszközökkel és a burkolatban jelölni a várfalak helyét.

4. Javasoljuk, hogy a templom és a kolostor külső homlokzati falsíkjai előtt zöld-

sáv létesüljön, nehogy az összefüggő új burkolatról felterődni csapadék az amúgy is nedves műemléki épületben még több kárt okozzon.

5. Esztétikai szempontból javasoljuk, hogy a kőburkolat kockái között a hézag min. 2–4 cm legyen. Ebben tömörített humuszon megél a fű, s a kövek közül kibukkanó zöld fűszálak enyhítik a kőburkolat merevségét. Hézagmentes burkolat készítését csak a tényleges várfal nyomvonalának jelölésére javasoljuk.

6. Felül kellene vizsgálni Tóth Imre szobrának jelenlegi elhelyezését, mivel az a középkori vár belső területére esik, így történetileg is stílusterést jelent. A művésszel egyetértésben megfelelőbb helyet kellene keresni a szobornak.

7. Az északnyugati nagy bástya központja esetleg újabb szobor elhelyezésére is alkalmas, amely témájában a Tihanyt védő végvári ember világát vagy Tihanyt, a „csöndest” (Tihany = csöndes) idézhetné. Mindkét szobor esetében Borsos Miklós, Somogyi József és Varga Imre szobrászokkal kellene konzultálni.

8. Mivel az épületegyüttes nem régen készült lábazati része a közeljövőben elbontásra kerül, javasoljuk az új járószint és az új lábazati szint kialakításának egyeztetését.

9. Végül javasoljuk a jelenlegi kútgyűrűs reflektorfészkek mielőbbi megszüntetését, mert az épület alapozásához vezet a csapadékot.

Dr. Kralovánszky Alán

UTÓSZÓ A TIHANYI VÁRHOZ

1. Az északnyugati sánc-csúcs jelölése a burkolatban a templom bejárata előtt

2. Az egykori várfal jelölése a templom nyugati homlokzata előtt

TERVEK ÉS A VALÓSÁG

A tihanyi apátság körüli környezet rendezésének első koncepcióját Sedlmayr Jánosné készítette a VÁTI keretén belül 1978-ban. A templom-monostor együttes körül a rekonstruált középkori várfal nyomvonaláig bazalt kiskockakő burkolatot, azon túl parkosított területet javasolt. Régészeti feltárás híján az 1651-ben készült Leuckharden-féle metszet alapján készült volna a várfal-nyomvonal rekonstrukciója.

A ma is látható környezetrendezés az 1982. évi ásatás után készült. A XVI. század első felében a monostoregyüttes köré épített várfal ásatással igazolt kontúrvona-

it (Gózon Imréné Pécsvárady Katalin terve alapján) világos, helyi (füredi) kőből rakott sáv jeleníti meg a sötétebb bazalt kockakő burkolatban, ill. a parkosított felületekben. A kockakő- és gyepfelületbe illeszkedő vékonyka – anyagában és rakásmódjában sem kellően karakteres – törtkő sáv nyilván többszörös kompromisszum eredménye. Azonban sajnos így sem éri el a kívánt célt, az egykori végvár kiterjedésének és alaprajzának megfelelő érzékeltesítését. Az OMvH Tervtár nem őrzi Gózon Imréné (az azóta megszűnt veszprémi AG-ROBER cég kertésztervezője) tervével kapcsolatos engedélyezési vagy kiviteli terveket.